

Components of Women Empowerment in Imam Khomeini's Thought (Application of Empowerment Theory Langeh)

Mehrnoush Khademi^{1*}
Seyed Sadroddin Mousavi²
Abbas Keshavarz³

Received on: 01/06/2023
Accepted on: 16/09/2023

Abstract

Throughout history, and particularly in Iran, women have gradually evolved from marginalized individuals to active activists in various social, political, and cultural arenas, especially following the victory of the Islamic Revolution. Generally, three major perspectives have emerged regarding the role of women in Iranian society and the public sphere. The first perspective is the traditional view, which confines women primarily to the home, defining their roles mainly as "housewives" and caregivers responsible for childrearing. The second perspective encompasses various feminist viewpoints, with a central focus on achieving equality between men and women. The third approach is based on the ideas of Imam Khomeini, who, while acknowledging the differences between men and women, assigns women a prominent role in the public sphere alongside their responsibilities as wives and mothers. The primary objective of this research is to identify the components of women's empowerment in Imam Khomeini's thought, using the framework presented in Sarah Langeh's theory. The primary question of this article is which components of women's empowerment, as outlined in Sarah Langeh's theory, can be identified in Imam Khomeini's thought. Accordingly, the research hypothesis posits that the five components of women's empowerment in Langeh's theory—participation, access, awareness, welfare, and control—can be derived from Imam Khomeini's thought through literature specific to him. Research and data collection methods: This study employed documentary analysis, gathering data from library sources and analyzing it based on Sarah Langeh's theory of women's empowerment. The research findings confirm the hypothesis and demonstrate that the five stages in Sarah Langeh's theory can be identified within Imam Khomeini's thought, supported by literature specific to him. Additionally, based on available statistics and data, significant progress has been made in women's empowerment across various sectors; however, Iranian society still requires further advancement in many areas of women's empowerment.

Keywords: Imam Khomeini, Empowerment, Women, Langeh, Iran.

1* . Ph.D Student in Political Studies of the Islamic Revolution, Imam Khomeini (RA) and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran.

(Corresponding Author: khademi.mehrnoosh@gmail.com)

2 . Associate Professor, Islamic Revolution Studies Department, Imam Khomeini (RA) and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran. (Email: sadrmoosavi@gmail.com).

3 . Associate Professor of Political Science, Islamic Revolution Studies Department, Shahed University, Tehran, Iran. (Email: abbaskeshavarz1@yahoo.com).

Extended Abstract

Purpose: The issue of the socio-political status and role of women in Iran has always been at the center of intellectual and jurisprudential disputes since the Constitutional Revolution. The confrontation between restrictive traditional views, egalitarian feminist approaches, and innovative religious readings has caused the discussion of “women’s empowerment” to become one of the main axes of policy-making and theorizing after the victory of the Islamic Revolution. The present article aims to analyze the components of women’s empowerment in Imam Khomeini’s thought and to adapt it to Sarah Langeh’s theoretical framework. The main question of the research is which of the five components of empowerment in Langeh’s theory (welfare, access, awareness, participation, and control) can be recognized and reinterpreted in Imam Khomeini’s intellectual system.

Methodology: This research examines the components of empowerment in three areas: political, social, and cultural, using an analytical-descriptive method and relying on the works, statements, and messages of Imam Khomeini. The theoretical framework of the article is based on Sarah Langeh’s empowerment theory, which considers empowerment to be a domino and staged process: it begins with ensuring welfare, continues with expanding access to resources and promoting gender awareness, reaches equal participation in decision-making, and finally ends with the stage of control and balance of power between women and men. In this theory, gender inequalities are the product of discriminatory social structures, not women’s inherent weaknesses.

Findings: The research findings show that although Imam Khomeini did not use Langeh’s theoretical literature, the five components of empowerment can be extracted from his language and intellectual foundations in his works. In the “welfare” component, Imam Khomeini provides the basis for eliminating “gender gaps” by emphasizing education, literacy, the presence of women in scientific and cultural fields, and paying attention to their economic rights. He considers education to be the foundation for women’s material and spiritual advancement and introduces it as a prelude to playing an active role in society. The narrowing of the literacy gap between women and men in the decades after the revolution is one of the practical consequences of this approach.

In the “access” component, Imam Khomeini emphasizes the equality of women and men in enjoying social and political opportunities. Expressions such as “alongside men” or “just like men” indicate an effort to eliminate inequality in access to sources of power, education, and political participation. At the same time, he distinguishes between freedom in the sense of human dignity and freedom in the sense of objectification of women, and emphasizes the preservation of women’s dignity and personality in the process of accessing opportunities. Post-revolutionary policy measures, including programs to support female heads of households and economic

empowerment plans for rural women, are evaluated in terms of strengthening this component; However, the persistence of some patriarchal structures shows that the full realization of this goal is still a challenge.

In the “awareness” component, Imam Khomeini emphasizes the elimination of superstitions, incorrect readings of religion, and traditional restrictive perceptions. He called on women to consciously participate in cultural, political, and social scenes and considered the origin of many deprivations to be “unfamiliarity with the laws of Islam” or historical impositions. This approach is consistent with the awareness stage in Langeh’s theory; a stage in which women must realize that existing inequalities are not natural and unchangeable, but are the product of social structures that can be corrected. Education and training, in the Imam’s thought, are the main means of promoting this awareness.

In the “participation” component, Imam Khomeini considers the active presence of women in the Islamic movement, elections, the parliament, and other decision-making institutions essential. He recognized the right to vote and self-determination for women, just like men, and introduced their participation as a condition for the progress of Islamic society. The available statistics on the increase in women’s presence in parliament, city and village councils, and executive and managerial positions indicate the relative growth of women’s political participation after the revolution, although their share of high managerial positions remains limited and below the desired level.

Finally, in the “control” component, which is considered the highest stage of empowerment in Langeh’s theory, Imam Khomeini emphasizes the role of women in controlling their individual and social destiny. From a jurisprudential perspective, women own their own property and wages, and from a political perspective, they are free to participate in determining the country’s destiny. The Imam’s emphasis that “the choice is in your own hands” and his invitation to participate in referendums and elections indicate a move towards a balance of power and women’s escape from a position of inferiority. In this context, empowerment does not mean replacing patriarchy with feminism, but rather achieving equality in power and social responsibility.

Discussion and Conclusion: In conclusion, it can be said that Imam Khomeini's thought offers a moderate approach to women's empowerment that, while accepting the developmental differences between men and women, emphasizes equality in human dignity, the right to participation, and access to opportunities. Comparative analysis shows that the five components of Sarah Langeh's theory, with their epistemological and fundamental differences, can be reinterpreted in Imam Khomeini's intellectual system. Accordingly, the article's hypothesis that it is possible to extract the stages of empowerment from the Imam's thought is confirmed, although the full realization of these components in the social and political arena of Iran still requires rethinking some structures and policies.

مؤلفه‌های توانمندسازی زنان در اندیشه امام خمینی (کاربست نظریه توانمندسازی لانگه)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۵

مه‌رنوش خادمی^{*۱}

سید صدرالدین موسوی^۲

عباس کشاورز^۳

چکیده

در طول تاریخ و در ایران، زنان از افرادی که در حاشیه قرار داشتند، به تدریج تبدیل به کنشگران فعال در عرصه‌های مختلف اجتماعی- سیاسی- فرهنگی، خصوصاً پس از پیروزی انقلاب اسلامی شده‌اند. به‌طور کلی سه دیدگاه عمده در مورد حضور زن در اجتماع و عرصه عمومی در ایران وجود داشته است. دیدگاه اول دیدگاه سنتی است؛ که زن را صرفاً محصور در خانه و نقش او را عمدتاً «خانه‌دار» و «فرزندپرور» می‌انگارد. در دیدگاه دوم طیفی از دیدگاه‌های فمینیستی را در بر می‌گیرد. تمرکز عمده این دیدگاه‌ها بر برابری زن و مرد است. رویکرد سوم، رویکرد مبتنی بر اندیشه‌های امام خمینی است که با پذیرش تفاوت زن و مرد نقش برجسته‌ای برای زن در عرصه عمومی در کنار نقش او به عنوان یک همسر و یک مادر قائل است. مسئله اصلی این پژوهش کشف مؤلفه‌های توانمندسازی زنان در اندیشه امام خمینی بر اساس مؤلفه‌های ارائه‌شده در نظریه سارا لانگه است. سؤال اصلی این مقاله عبارت است از اینکه کدام یک از مؤلفه‌های توانمندسازی زنان در نظریه سارا لانگه از اندیشه امام خمینی قابل استخراج است؟ بر این اساس فرضیه پژوهش عبارت است از اینکه مؤلفه‌های پنج‌گانه توانمندسازی زنان در نظریه سارا لانگه (مشارکت، دسترسی، آگاهی، رفاه، کنترل) را می‌توان از اندیشه امام خمینی با ادبیات متفاوت و مختص به ایشان استخراج کرد. روش تحقیق و جمع‌آوری داده‌ها: در این پژوهش از روش تحلیل اسنادی استفاده شده و داده‌های موردنظر از منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری و بر اساس نظریه توانمندسازی زنان سارا لانگه تحلیل شده است. یافته‌های پژوهش فرضیه پژوهش را تأیید کرده و نشان می‌دهد که مراحل پنج‌گانه در نظریه سارا لانگه در اندیشه امام خمینی با ادبیات مختص ایشان قابل استخراج است. همچنین بر اساس آمار و ارقام موجود قدم‌های مؤثری در زمینه توانمندسازی زنان در عرصه‌های گوناگون برداشته شده، اگرچه جامعه ایران هنوز در بسیاری از حوزه‌ها نیازمند توانمندسازی بیشتر زنان است.

واژگان کلیدی: امام خمینی، توانمندسازی، زنان، لانگه، ایران.

*۱. دانشجوی دکتری مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی، (صفحه ۸۹-۱۱۴)

تهران، ایران. (نویسنده مسئول: khademi.mehrnoosh@gmail.com)

۲. دانشیار گروه مطالعات انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی، تهران، ایران.

(sadrmoosavi@gmail.com)

۳. دانشیار علوم سیاسی گروه مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران. (abbaskeshavarz1@yahoo.com)

مقدمه

از انقلاب مشروطه به بعد دیدگاه‌های دینی- سیاسی درباره حضور مؤثر زن مسلمان در عرصه فعالیت‌های اجتماعی و تصمیم‌گیری‌های سیاسی همواره با یکدیگر در تقابل بوده‌اند. سرانجام پس از حدود یک قرن که از انقلاب عدالت‌جویانه مشروطه سپری شده است، بحران‌های ناشی از این تقابل صورت جدی به خود گرفت و سطوح سیاست‌گذاری کشور را پس از پیروزی انقلاب اسلامی به تحرك واداشت. در این دوره از تحولات تاریخ سیاسی ایران نظرات مثبت و منفی درباره جایگاه زن در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی از نگاه اسلام به‌وفور انتشار می‌یابد؛ اما در پاره‌ای موارد، نه‌تنها نظرات مثبت و موافق را آمیخته با تضاد و تناقض‌گویی می‌یابیم بلکه نظرات منفی و مخالف هم با محتوای پرتناقض مطرح می‌شوند. در واقع، اگر قرار است زنان به جایگاه واقعی خود در جامعه دست یابند، این مهم از طریق توانمندسازی زنان امکان‌پذیر خواهد شد. توانمندسازی فرایندی است که با افزایش زمینه‌های حضور و مشارکت زنان در جریان زندگی فردی و اجتماعی، حق انتخاب و آزادی عمل را برای آنان به ارمغان می‌آورد. در فرایند توانمندسازی، قوانین و سیاست‌گذاری‌ها، منابع و... به‌عنوان یک منبع در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند جایگاه زنان را بهبود بخشد. یکی از شاخص‌های اساسی توانمندسازی، مشارکت زنان در فرآیند تصمیم‌گیری‌های ملی و بین‌المللی در زمینه‌های گوناگون است. مشارکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی نقش بسزایی در پیشرفت کشور دارد. با درک اهمیت این مشارکت، رفع موانع مشارکت زنان برای فراهم آوردن زمینه‌های دستیابی به رشد و شکوفایی جامعه در همه عرصه‌ها نیازمند توانمندسازی آنان است. عدم حضور زنان در ابعاد مختلف سیاسی، فرهنگی و اجتماعی به‌مثابه حذف نیمی از نیروهای انسانی در جامعه است. مشارکت زنان از دو جنبه بهره‌وری جامعه از نیروی آنان و همچنین احساس رضایت از شرکت در سازندگی و پیشرفت کشور از سوی خود زنان، اهمیت بسزایی دارد.

در طول تاریخ و در ایران زنان از افرادی که در حاشیه قرار داشتند، به‌تدریج به کنشگران فعال در عرصه‌های مختلف اجتماعی- سیاسی- فرهنگی، خصوصاً پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تبدیل شده‌اند و این تحول در جایگاه زن بخصوص در طی چند دهه گذشته تا حدود زیادی مدیون توانمندسازی آن‌ها مبتنی بر آرای حضرت امام خمینی بوده است. به‌طورکلی سه دیدگاه عمده در مورد حضور زن در اجتماع و عرصه عمومی در ایران وجود داشته که به‌طور هم‌زمان کنشگری زن در

عرصه اجتماع را تحت الشعاع خود قرار داده است. دیدگاه اول دیدگاه سنتی است که زن را صرفاً محصور در خانه و نقش او را عمدتاً «خانه‌دار» و «فرزندپرور» می‌انگارد. این رویکرد نقشی برای زن در عرصه عمومی قائل نیست و او را عمدتاً در نقش «همسر» و «مادر» تعریف می‌کند (گرامی: ۱۴۰۳). این دیدگاه در گذشته تأثیر زیادی در ناتوان‌سازی زن برای ایفای نقش در عرصه عمومی برجای گذاشته و تا حدودی هنوز نیز تأثیرگذار است. برای مثال، یکی از مخالفین حضور زن در مناصب اجرایی، چنین استدلال می‌کند: «آیه صریح قرآن تأکید دارد که «الرجال قوامون علی النساء» مردها بر زن‌ها قوامیت دارند. قوام را به هر معنا که بگیرید متضمن سلطه ریاست و نگرهبانی است. بعضی‌ها گفته‌اند منظور از «قوامون» یعنی مردها نگهدار و خادم زنان باشند و خرج آن‌ها را بدهند. غافل از اینکه خدا دو نکته می‌گوید و به خاطر آن‌ها می‌گوید مردها بر زنان قوام دارند. یکی اینکه که مردها خرجی زن‌ها را می‌دهند، دوم اینکه «بما فضل الله بعضم علی بعض» خدا مردها را به زن‌ها فضیلت داده است. دلیل این فضیلت معلوم است و در کتاب‌ها هم بررسی شده است. مثل اینکه حجم مغز زن کمتر از حجم مغز مرد است. حالا فرض کنیم که سلول‌ها و حجم مغز هم فرق نداشته باشد، ولی عواطف و احساساتی که در زنان وجود دارد در مردان نیست. در نتیجه عقل آن‌ها مغلوب احساس می‌شود. حالا ممکن است یک زنی پیدا شود که بگوید من هیچ احساسی ندارم و یک مردی هم پیدا شود که هیچ عقلی نداشته باشد. این‌ها استثناء است و قانون تابع استثناها نیست. در قانون، شرایط عام را باید در نظر گرفت؛ بنابراین مردان قائم بر زنان هستند به معنای سلطه و ولایت» (گرامی: ۱۴۰۳).

به باور گروه سنتی، برخی از امور ذاتاً مردانه و برخی دیگر زنانه‌اند. طرفداران چنین عقایدی، دخالت زنان در حوزه عمومی، خصوصاً در سطوح مدیریتی (امارت و وزارت) را مجاز نمی‌شمارند. برای مثال یکی از مخالفین حضور زن در منصب معتقد است برای این مخالفت دلایل فقهی وجود دارد: «به نظر من روشن است که این مشروع نیست. قرآن در داستان ملکه سبا تکلیف ما را روشن کرده است. وقتی از هدهد در برابر سلیمان نقل می‌شود، به دو مطلب عجیب و غیرعادی اشاره می‌شود؛ یکی اینکه قوم سبا خورشید پرستند. یکی هم اینکه رئیس آن‌ها یک زن است. هدهد از این ماجراها با تعجب و به‌عنوان مسائل غیرعادی یاد می‌کند. حضرت سلیمان و خدا هم حرف هدهد را رد نمی‌کنند. این مسئله جزء احکام تأییدی اسلام است» (گرامی: ۱۴۰۳).

دیدگاه دوم طیفی از دیدگاه‌های فمینیستی را در بر می‌گیرد. تمرکز عمده این دیدگاه‌ها بر برابری زن و مرد است (کار، ۱۳۷۶: ۱۲۵). گروه زن باوران بر این عقیده هستند که جامعه و ساختار موانعی

را در راه توانمندسازی زنان ایجاد کرده است که باید این موانع حذف شوند. فمینیسم ایرانی بنا به دلایلی همچون بومی نبودن و التقاطی بودن، جایگاه محکم و قابل توجهی در میان بانوان ایرانی نیافت چراکه اصول حاکم بر این جنبش منبعث از فرهنگ‌هایی بوده که نتوانسته به خوبی با فرهنگ ایرانی سازگاری پیدا کند. از سوی دیگر این جنبش به دلیل همان عوامل ذکر شده دیدگاه‌های متناقض و متعارضی دارد؛ مسئله‌ای که با محیط جامعه ایرانی سنخیت چندانی ندارد. زن باوران بر این عقیده هستند که وضعیت موجود زنان از لحاظ شاخص‌های زنان که عبارت‌اند از: رفاه، دسترسی، آگاهی، مشارکت و کنترل در جمهوری اسلامی در حالت مناسب و مساعدی قرار ندارد و در تمامی عرصه‌ها در حق زنان اجحاف شده است در واقع در قوانین بعد از انقلاب نیز بسیاری از موارد علیه زنان نیست بلکه در جهت حمایت از آنان است لیکن در عمل هیچ‌گاه تا به امروز اجرا نشده‌اند (کار، ۱۳۸۰: ۱۱۲).

رویکرد سوم رویکرد مبتنی بر اندیشه‌های امام خمینی است که در این مقاله به آن پرداخته شده. این دیدگاه با پذیرش تفاوت زن و مرد نقش برجسته‌ای برای زن در عرصه عمومی در کنار نقش او به‌عنوان یک همسر و یک مادر قائل است. هدف این پژوهش بررسی مؤلفه‌های توانمندسازی زنان در اندیشه امام خمینی است. این پژوهش دیدگاه‌های امام خمینی در زمینه توانمندسازی را بر اساس چهارچوب نظری سارا لانگه که مؤلفه‌های رفاه، دسترسی، آگاهی، مشارکت و کنترل را به‌عنوان شاخصه‌های توانمندسازی در نظر گرفته است، مورد بررسی قرار می‌دهد. آمار و ارقام موجود نشان می‌دهد قدم‌های مؤثری در زمینه توانمندسازی زنان در عرصه‌های گوناگون در دوران پس از انقلاب برداشته شده است. درعین حال در بعضی حوزه‌ها هنوز مسئله توانمندسازی و نقش زن در اجتماع مورد مناقشه تعدادی از نخبگان است.

الف - پیشینه تحقیق

«واکاوی تأثیر آگاهی‌های اجتماعی بر مقدار توانمندسازی زنان روستایی (بخش زنجان رود استان زنجان)» (۱۳۹۶) توسط ثریا آستین فشان و امیرحسین بیگی بر تأثیر آگاهی‌های اجتماعی بر توانمندسازی زنان پرداخته است. «تحلیل اثر رسانه‌های نوشتاری (الکترونیکی و چاپی) بر توانمندسازی زنان شاغل» (۱۳۹۶) توسط حوری کیانی و حمیدرضا پارسی به بررسی تأثیر رسانه‌ها بر توانمندسازی زنان پرداخته است. «ارزیابی عوامل مؤثر در توانمندسازی زنان روستایی شهرستان

اصفهان» (۱۳۹۵) توسط زهرا ابوالفتح زاده، علی یوسفی و امیر مظفر امینی نگاشته شده و به دنبال بررسی عوامل تأثیرگذار اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و حمایتی در توانمندسازی زنان روستایی شهرستان اصفهان است. در مقالات مذکور به‌طور کلی به تأثیر عوامل مختلف بر توانمند زنان پرداخته شده است و بیشتر موارد حالت مطالعه موردی و پرسشنامه‌ای دارد لیکن در مقاله حاضر به اندیشه‌های توانمندسازی زنان از نگاه امام خمینی بر اساس مؤلفه‌های سارا لانگه پرداخته می‌شود و این توانمندسازی در سه عرصه سیاسی- اجتماعی- فرهنگی مورد بررسی قرار داده می‌شود.

پایان‌نامه‌هایی با عناوینی چون: «توانمندسازی زنان برای مشارکت مؤثر در ساختار تصمیم‌گیری ملی و بین‌المللی» (۱۳۶۲) در مقطع کارشناسی ارشد توسط زهره محمد بیگی به رشته تحریر درآمده است. این پایان‌نامه به بررسی موانع و محدودیت‌های توانمندسازی زنان ایران برای مشارکت مؤثر در ساختار تصمیم‌گیری ملی و بین‌المللی می‌پردازد. «تأثیر عضویت زنان در سازمان‌های غیردولتی زنان بر توانمندی آنان» (۱۳۸۷) در مقطع کارشناسی ارشد توسط پروین اردلان نگاشته شده است. این پایان‌نامه در چارچوب نظری توانمندسازی حاصل نظریات فمینیست‌های جهان سوم در پارادایم جنسیت و توسعه تدوین شده است. در مقاله حاضر نیز عمدتاً به بررسی موانع اندیشه‌ای و محدودیت‌های توانمندسازی زنان در ایران پرداخته می‌شود اما با این تفاوت که توانمندسازی زنان را در ۵ مؤلفه از نگاه امام خمینی مورد بررسی قرار داده‌ایم. همچنین در این مقاله مبحث بین‌المللی مطرح نیست و سه عرصه سیاسی- اجتماعی- فرهنگی مورد توجه است.

کتاب‌هایی با عناوینی چون: «توانمندی زنان، نقدی بر رویکردهای رایج توسعه» (۱۳۸۹) که به‌صورت مجموعه مقالات و توسط نایلا کبیر، ویویان وی، فریدا شهید و دیگران نگاشته شده است. این اثر به بررسی منابع، عاملیت و دستاوردهایی در راستای قدرتمند شدن زنان، قدرتمند شدن زنان در جوامع مسلمان، جنسیت و قدرتمندی، سنجش توانمندی در عرصه بین‌الملل و شاخص‌های توانمندی می‌پردازد. تمایز مقاله حاضر با این اثر در این است که این مقاله به دنبال کشف مؤلفه‌های توانمندسازی زنان در اندیشه‌ی امام خمینی است. «نقش زنان در توسعه» (۱۳۷۶) کار مشترک دفتر امور زنان ریاست جمهوری و صندوق کودکان سازمان ملل متحد است. در این کتاب به بررسی معیارهای توانمندسازی زنان و چهارچوب‌های نظری در این زمینه پرداخته است. چهارچوب نظری این مقاله از این کتاب گرفته شده، اما در مقاله پیش رو به بررسی موانع و چالش‌های توانمندی زنان در ایران پرداخته خواهد شد، مسئله‌ای که در این کتاب به آن اشاره‌ای نشده است. «تأملی بر جایگاه

زن» (۱۳۷۸) که به صورت مجموعه مقالات در کنگره بین‌المللی جایگاه و نقش زن از دیدگاه حضرت امام خمینی است. در این مجموعه به بررسی نقش و جایگاه زن از دیدگاه امام خمینی پرداخته شده است. لیکن مقاله حاضر به دنبال مسئله توانمندسازی زنان در ایران از نگاه امام خمینی است. «جامعه‌شناسی زنان» (۱۳۸۰) نوشته آبوت و والاس است. بحث محوری این کتاب آن است که هرچند نگرش‌های فمینیستی و پژوهش فمینیستی اکنون از سوی جامعه‌شناسی مرد محور رایج به رسمیت شناخته می‌شود اما هنوز در حاشیه مانده است. این کتاب نشان می‌دهد که این مقولات در آموزش و پژوهش جامعه‌شناختی نقشی محوری دارند. نظریه‌های مردم‌محورانه و یافته‌های پژوهشی آن‌ها، در بهترین حالت ناقص‌اند، زیرا نمی‌توانند دیدگاه زنان را به درستی مورد توجه قرار دهند. جامعه‌شناسی را باید از اساس بازسازی کرد تا بتواند دانشی را که فمینیست‌ها تولید کرده‌اند در دل خود جای دهد. این کتاب نیز مانند کتاب قبل تنها یک بعد از اندیشه‌های توانمندسازی را بررسی کرده است. در این مقاله تفکر اعتدالی در زمینه توانمندسازی زنان بررسی خواهد شد.

ب- چهارچوب نظری

۱- نظریه توانمندسازی سارا لانگه

در اوایل دهه ۱۹۷۰ به نقش زنان در فرایند توسعه توجه ویژه‌ای شد. نوسازی و توسعه، نابرابری‌هایی برای مردان و زنان در کشورهای در حال توسعه به بار آورده بود که در راستای آن مردان از مزایای آن بهره‌مند و زنان بی‌بهره ماندند. این امر باعث شد که نقش زنان در توسعه مورد توجه اندیشمندان غربی قرار گیرد و نظریات گوناگونی در این راستا بیان شود. نظریه توانمندسازی سارا لانگه یکی از این نظریات است. سارا لانگه یکی از فعالان حوزه زنان در آفریقا است که نظریات علمی در راستای این حوزه ارائه کرده است. نظریه توانمندسازی وی یکی از نظریات بسیار پرکاربرد در حوزه دانشگاهی است. از نگاه سارا لانگه توانمندسازی زنان یعنی اینکه زنان توانایی و قدرت دفع فشارها و تبعیض‌های بیرونی را داشته باشند تا بتوانند حقوق از دست‌رفته خود را بازیابی کنند و در این راستا وضع اجتماعی خود را ارتقا ببخشند. در واقع، لانگه به دنبال افزایش قدرت کنترل زنان در همه جنبه‌های زندگی‌شان است. در پس ذهن لانگه این فرضیه وجود دارد که زنان توانمند نیستند؛ اما این ناتوانی از ضعف ذاتی و بی‌کفایتی فردی آن‌ها نشأت نمی‌گیرد، بلکه موقعیت دسته دوم و پایین‌تر

آن‌ها نسبت به مردان در جامعه و مردسالارانه بودن ساختار اجتماعی موجب این ناتوانی شده است. بر اساس نابرابری نظم اجتماعی موجود، لانگه به دنبال آن است تا این اوضاع را به نفع زنان تغییر دهد و حقوق آنان را بازگرداند. در این نظریه نقش زنان در فرایند توسعه از نقشی منفعل به بازیگرانی مستقل و توانا تغییر می‌یابد (لانگه، ۱۳۷۶: ۴۲). نظریه لانگه توانمندسازی زنان دارای مراحل زیر است:

مرحله رفاه: منظور از مرحله رفاه وضعیت تغذیه‌ای، تهیه مواد غذایی و درآمد خانوار زنان در مقایسه با مردان است که خود مسائل نابرابر دیگری را در پی دارد. در این مرحله وضعیت زنان از نظر آماری مورد بررسی قرار می‌گیرد. در اینجا این باور وجود دارد که زنان از مزایای برنامه‌های رفاهی بهره‌مند نمی‌شوند. در نتیجه، لانگه از عبارت «فواصل جنسیتی» به معنای فقدان رفاه برای زنان در قیاس با مردان در مواردی چون وضعیت تغذیه‌ای و میزان مرگ‌ومیر و... اشاره می‌کند. در این مرحله به این مسئله که آیا زنان خود به‌تنهایی موجوداتی فعال، توانمند، تولیدکننده در رفع نیازهای خود هستند یا نه توجهی نمی‌شود. در واقع، این مرحله اولیه و مقدماتی در توانمندسازی زنان محسوب می‌شود؛ سعی و تلاش زنان برای پیشبرد رفاه خود نسبت به مردان، آن‌ها را درگیر در فرایند توانمندسازی و همچنین درگیر مراحل بالاتری از برابری می‌کند؛ و در آخر هدف برابری و توانمندسازی زنان باید منجر به برابری رفاهی آن‌ها با مردان شود. در همین راستا پنج سطح برابری به صورت یک دومینو (رفاه، دسترسی، آگاهی، مشارکت، کنترل) کامل می‌شود. در واقع از منظر لانگه، مسئله رفاه زنان یک هدف بسیار با ارزش و مهم است، اما بدون در نظر گرفتن مسائل جنسیتی در مراحل بعدی، نمی‌تواند به‌تنهایی یک هدف منفرد به حساب بیاید (لانگه، ۱۳۷۶: ۲۵). به عبارت دیگر؛ در این مرحله، تنها به نیازهای اساسی زنان توجه می‌شود. بدون اینکه هیچ‌گونه شناختی از عوامل ساختاری و محیطی که موجب این وضعیت شده‌اند حاصل شود و یا تلاشی در جهت رفع این موانع انجام پذیرد.

مرحله دسترسی: همان‌طور که در مرحله قبلی بیان شد «فواصل جنسیتی» مستقیماً از نابرابری زنان در دسترسی به منابع رفاهی ایجاد می‌شود. در این مرحله می‌توان گفت سطح تولید پایین‌تر زنان نسبت به مردان از محدودیت آن‌ها به دسترسی به عوامل تولید مانند زمین، کار و سرمایه حاصل می‌شود؛ به عبارت دیگر، زنان نسبت به مردان، دسترسی کمتری به آموزش و خدمات درآمدزا، خدمات و آموزش‌های مهارت ساز که تولید و استخدام را امکان‌پذیر می‌سازند، دارند. در این مرحله «فواصل جنسیتی» به دسترسی کمتر زنان نسبت به مردان به منابع گفته می‌شود که این دسترسی شامل

دسترسی به حاصل زحمات خود آنان نیز می‌شود. در حقیقت، زنان به دلیل نقش مادری و خانه‌داری، وقت کمتری برای رسیدگی به امور خود و بعضی جنبه‌های زندگی فرزندانیشان دارند. به عبارتی، در این مرحله برابری به معنای حق مساوی دسترسی به منابع بین زنان و مردان است. همچنین توانمندسازی به این معناست که زنان حقی برابر در دسترسی به منابع در محیط خانواده و در پی آن در سیستم کشوری داشته باشند. در این راستا، در نظام اجتماعی، منابع مختلفی وجود دارند که قدرت بشر بستگی به دسترسی به آن منابع دارد؛ بنابراین برای توانمندسازی زنان باید دسترسی آن‌ها به منابع مختلف اجتماعی را سهل‌تر و بیشتر کرد. حال این ناتوانی در دسترسی به منابع نمی‌تواند به‌خودی‌خود تنها یک دلیل برای مسائل جنسیتی باشد، بلکه این صرفاً حاصل تبعیض جنسیتی به حساب می‌آید. هنگامی که زنان در تلاش هستند تا بر موانع در مسیر دسترسی چیره شوند، ناخواسته با تبعیض‌های سیستماتیک روبرو می‌شوند. زمانی که زنان با بن‌بست‌هایی که آداب و سنن اجتماعی برای آن‌ها ایجاد کرده برخورد می‌کنند و در نتیجه برعلیه قوانین تبعیض‌آمیز که آن‌ها را از دسترسی به منابع منع می‌کند قیام می‌کنند، فرایند توانمندسازی ضمانت می‌کند که زنان به مرحله بالاتری از آگاهی دست یابند.

در حال حاضر توزیع منابع اجتماعی یا به عبارت صحیح‌تر، توزیع امکان دسترسی به منابع اجتماعی، بر پایه عدل و انصاف نیست، زیرا مردان می‌توانند با موانع کمتری به این منابع دسترسی پیدا کنند و از آن‌ها بهره‌مند شوند. مرحله دوم این است که مناسبات جاری از این منظر دگرگون شود و سهم زنان افزایش یابد و از کیفیت بهتری برخوردار شود. پیشرفت هرچه بهتر زنان در گرو دسترسی آن‌ها به منابع اجتماعی، مانند فرصت‌های آموزشی، زمین و اعتبارات مالی است. زنان هنگامی در راه توانمندسازی قرار می‌گیرند که فقدان دسترسی به منابع اجتماعی را جزء موانع خود در جهت رشد و رفاه بدانند و برای دگرگونی آن به پا خیزند (لانگه، ۱۳۷۶: ۲۷).

مرحله آگاهی: این مرحله از برابری عبارت است از اینکه زنان چگونه مفهوم فرایند توسعه را در حد نابرابری ساختاری درک می‌کنند؟ زنان باید این را بدانند که مشکلات آن‌ها از بی‌کفایتی و کمبودهای فردی آن‌ها ناشی نمی‌شود، بلکه آن‌ها توسط یک سیستم اجتماعی که در آن تبعیض صورت رسمی و پذیرفته‌شده به خود گرفته است به عقب رانده شده‌اند. این مسئله نیازمند یک آگاهی و نگاهی خاص به اجتماع است که در آن با یک دید انتقادی به جامعه نگریسته شود و با آن برخورد شود تا به این فهم و دانش برسند که تبعیضاتی که در جامعه حالت عرف و رسمی به خود گرفته‌اند و

گمان می‌شود که غیرقابل تغییر هستند کاملاً تغییرپذیر می‌باشند. این مرحله متضمن تشخیص نقش‌های جنسی و جنسیتی و همچنین آگاهی از اینکه این نقش‌ها به فرهنگ وابسته و قابل تغییر هستند است. در این مرحله برابری به معنای این است که شما به برابری باور داشته باشید و به آن آگاهی کسب کنید. در تعریف آن می‌توان گفت؛ تقسیم‌کار بر اساس جنسیت باید مطلوب هر دو طرف باشد و نباید به معنای سلطه و فرمانروایی یک جنس بر جنس دیگر باشد چه از نظر سیاسی و چه اقتصادی و چه جوانب دیگر (لانگه، ۱۳۷۶: ۳۰). در این راستا، پایه و اساس آگاهی جنسیتی، پذیرش برابری جنسیتی به‌عنوان یک هدف توسعه است؛ و این امر به‌عنوان مؤلفه اساسی توانمندسازی زنان به حساب می‌آید که خود می‌تواند بنیان یک بسیج همگانی برای از میان برداشتن موانع برابری زنان باشد. در این مرحله «فواصل جنسیتی» نمی‌تواند به صورت عدد و رقم بیان شود بلکه یک فاصله عقیدتی و آگاهی بر اساس این باور غلط است که اوضاع بد اجتماعی-اقتصادی زنان و تقسیم‌کار بر اساس جنسیت و بر پایه آداب و سنن یک امر طبیعی غیرقابل تغییر است. این نوع فاصله جنسیتی هم‌روزه به شکل‌های مختلف در رسانه‌های گروهی یا حتی کتاب‌های مدارس بیان می‌شود. توانمندسازی زنان در واقع به معنای دیدن و رای این مسائل و باز پس زدن این عقاید و باورها است. این امر باید کاملاً فهم شود که فرمان‌برداری زنان یک امر طبیعی نیست بلکه به‌وسیله یک سیستم اجتماعی تبعیض برانگیز بر زنان تحمیل شده است و قابل رفع و تغییر است (لانگه، ۱۳۷۶: ۳۱). قسمتی از مشکلاتی که زنان با آن درگیر هستند، به کاستی‌های ادراکی و شناختی آن‌ها مربوط می‌شود و همچنین این نکته که زنان نسبت به این وضع تبعیض‌آمیز مردسالارانه و غیرعادلانه آگاهی و فهم عمیق و درستی ندارند و بسیاری از این نابرابری‌ها را وضعی طبیعی تصور می‌کنند. در نگاه لانگه زنان باید درک کنند که این وضعیت عادلانه نیست و همچنین قابل تغییر است و آن‌ها می‌توانند و باید این شرایط را به نفع خود تغییر دهند. توانمندسازی در این مرحله به معنای افزایش آگاهی زنان در مورد وضعیت موجود اجتماع و همچنین ایجاد وضعیت مطلوب و راه‌گذر از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب است (لانگه، ۱۳۷۶: ۳۲).

زنان برای اقدام درست در جهت تغییر و رفع شکاف‌ها و بی‌عدالتی‌های جنسیتی باید به این آگاهی و دانش برسند که مشکلات آن‌ها برآمده از تبعیض‌های نهادی و ساختاری موجود اجتماع است؛ و در این راستا آن‌ها باید نقش خود را در تقویت نظامی که مانع رشد آن‌ها شده است بازشناسند.

مرحله مشارکت: این مرحله متضمن نوعی از برابری به معنای مشارکت برابر زنان در فرایند

تصمیم‌گیری مدنظر است. در فرایند توسعه، این مرحله متضمن حضور زنان در تمامی مراحل، یعنی بررسی نیازها، شناخت مشکلات، برنامه‌ریزی برای آینده، مدیریت، اجرا و عملی کردن و ارزشیابی است. برابری در مشارکت یعنی زنان در پروژه‌هایی مشارکت داده شوند که آنان در آن پروژه صاحب نفعی باشند و همچنین دخالت دادن زنان باید به نسبت تعداد آنها باشد؛ اما برابری در مشارکت و تصمیم‌گیری در یک جامعه تبعیض‌آمیز و مردسالار به راحتی قابل وصول نیست و نیازمند بسیج زنان برای افزایش حضور آنها در جامعه و اجتماع است. افزایش حضور در این چهارچوب به معنای توانمندسازی و یک عمل بالقوه برای برابری در مشارکت و حرکت به سمت افزایش سطح توانمندسازی زنان است. در کشورهای در حال توسعه این «فواصل جنسیتی» در امر مشارکت در تصمیم‌گیری بسیار مشهود است، علی‌الخصوص تعداد اندک زنان نسبت به مردان برای حضور در مجلس قانون‌گذاری و دولت و ادارات گواه این امر است؛ اما نسبت به چهار مرحله دیگر، این مرحله راحت‌تر قابل تبدیل به عدد و رقم است و آن قدر واضح است که غیرقابل انکار است. در سطح پروژه‌های توسعه‌ای، تعریف برابری در مشارکت تصمیم‌گیری برای زنان بسیار آسان است، حتی اگر عملی کردن آن به این راحتی نباشد. در این مرحله کاری که زنان باید انجام دهند این است که حضور خود در اجتماع را افزایش دهند و به ایفای نقش در صحنه‌های اجتماعی بپردازند، بدین معنی که از حالت پرده‌نشینی و حاشیه‌نشینی بیرون بیایند و زمام امور را در دست بگیرند و نگذارند مردان یک‌تنه این امور را انجام دهند. در واقع زنان باید بتوانند در تمامی مراحل و زمینه‌های یک پروژه یعنی ایده پردازی و تصمیم‌گیری، همچنین اجرا و عملیاتی کردن آن سهم باشند و از منافع و اولویت‌های خود دفاع کنند، نه اینکه بنشینند تا دیگران برای آنها تصمیم بگیرند و آن را عملی کنند (لانگه، ۱۳۷۶: ۳۱).

در این مرحله زنان قادر به تصمیم‌گیری دوشادوش مردان با سهمی برابر هستند. آنها همچنین قادرند با کار جمعی و افزایش حضور در اجتماعات و سازمان‌دهی موقعیت‌های بهتری به دست آورند؛ که این امر به توانمندسازی بیشتر و در نتیجه کنترل گسترده‌تر می‌انجامد. در واقع می‌توان گفت که مرحله مشارکت مرحله پایانی نیست حال این سؤال مطرح می‌شود که نتایج حاصل از مشارکت زنان در اختیار چه کسانی قرار می‌گیرد؟ و چگونه صورت‌بندی می‌شود و معنا می‌یابد؟ این مرحله نیز باید به دست خود زنان سپرده شود. لانگه تمامی این مراحل را برای خروج زنان از حالت فرودستی در اجتماع بیان کرده است، همچنین می‌توان گفت زنان سرپرست خانوار خیلی بیشتر از مابقی زنان در این وضعیت نامطلوب و بی‌عدالتی قرار دارند و رنج می‌کشند.

مرحله کنترل: «افزایش مشارکت زنان در سطح تصمیم‌گیری» آنان را به سمت توسعه هر چه بیشتر رهسپار می‌کند و آن‌ها را توانمندتر می‌کند به‌گونه‌ای که این مشارکت منجر به افزایش کنترل در عوامل تولید و برابری در دسترسی به منابع اجتماعی و توزیع عادلانه منابع می‌شود. به‌عبارت دیگر برابری در کنترل به معنای توازن در قدرت بین مردان و زنان است و این بدان معناست که هیچ گروهی بر دیگری فرمانروایی نمی‌کند. تا قبل از مرحله کنترل، جامعه شاهد «فواصل جنسیتی» و شکلی از قدرت نابرابر بین مردان و زنان است. برای نمونه؛ همسر بر کار و درآمد زن کنترل دارد. این بدین معناست که قدرت تولید زن شاید افزایش یابد اما این امر صرف تأمین رفاه خود و فرزندانش نمی‌شود و در این وضعیت است که «فواصل جنسیتی» به‌صورت یک شکاف عمیق بین تلاش و دستمزد خود را نمایان می‌کند (لانگه، ۱۳۷۶: ۳۲).

منظور از توانمندسازی زنان تغییر نظام مردسالاری به زن‌سالاری نیست، بلکه به معنی برابری جنسیتی در فرایند توسعه است. برابری در کنترل به‌منظور بهره‌مند شدن زنان از سود برابر با مردان لازم و ضروری است و به این صورت است که این پنج مرحله به‌صورت دومینو از کنترل به رفاه بازمی‌گردد. این مرحله عالی‌ترین و بالاترین مرحله نسبت به بقیه مراحل است. برابری در مرحله کنترل بدین معناست که زنان در موقعیت فرودست و دسته دومی قرار ندارند و می‌توانند نتایج به دست آمده از اعمال قدرت و مشارکت در تصمیم‌گیری و همچنین حضور اجتماعی خود را آن‌گونه که خود می‌پسندند هدایت کنند. به‌عبارت‌دیگر، سطح آخر برابری و توانمندسازی زنان مرحله کنترل است و زمانی هم ایجاد می‌شود که بین مردان و زنان تعادل در قدرت ایجاد شود و در واقع هیچ‌یک بر دیگری فرمانروایی نکند. زنان قادر خواهند بود در مورد امور زندگی خود و فرزندانشان تصمیم‌گیری کنند و نقشی فعال و بالقوه در مسیر توسعه داشته باشند. همچنین مشارکت زنان در تصمیم‌گیری به رسمیت شناخته می‌شود و بسیار ارزشمند است.

پ- مؤلفه‌های توانمندسازی در اندیشه امام خمینی

گرچه امام خمینی به مفهوم توانمندسازی مستقیماً اشاره نمی‌کنند اما با توجه به بعضی ناتوانی‌های زنان برای حضور در عرصه عمومی، روش ایشان در حقیقت توانمندسازی آنان است. امام آینده‌ای را مدنظر دارند که زنان پس از توانمند شدن بتوانند با حفظ ارزش‌های اسلامی در عرصه

عمومی ایفای نقش کنند. اگرچه مراحل توانمندسازی موردنظر سارا لانگه را نتوان با همان ادبیات به اندیشه امام خمینی تطبیق داد، اما مؤلفه‌های آن را می‌توان در اندیشه امام با ادبیات خاص ایشان یافت. امام خمینی در آثار و گفتار خود توانمندسازی زنان را با در نظر گرفتن شرایط قبل و بعد از انقلاب مدنظر داشته‌اند. ذیلاً به شرح این مؤلفه‌ها پرداخته می‌شود.

۱- مؤلفه رفاه

در ارتباط با مرحله رفاه، لانگه بر این باور است که «فواصل جنسیتی» باعث فقدان رفاه برای زنان در مقایسه با مردان... می‌شود. امام خمینی، اگرچه از مفهوم «فواصل جنسیتی» استفاده نمی‌کند، اما به‌منظور از بین بردن فواصل جنسیتی موجود راهکار مناسب ارائه می‌دهد. راه‌کاری که در دیدگاه سنتی یک تابو به حساب می‌آمد و در نتیجه‌ی آن جایگاه زنان در دیدگاه سنتی به بستوی خانه‌ها محدود می‌شد. امام این تابو را از میان برداشت و به‌صراحت اعلام کرد: «... شما خانم‌ها همان‌طوری که آقایان مشغول هستند، همان‌طوری که مردها در جبهه علمی و فرهنگی مشغول هستند، شما هم باید مشغول باشید» (خمینی، ۱۳۸۹: ۹).

این گزاره در حقیقت، زمینه لازم برای از میان برداشتن «فواصل جنسیتی» را فراهم می‌آورد. این گزاره به برابری زن و مرد در فعالیت‌های علمی و فرهنگی اشاره دارد. البته نبایستی از خاطر دور داشت که امام خمینی نگاهی مبنایی به مسئله رفاه زنان دارند و علاوه بر دیدگاه فقهی ایشان در زمینه مسائل رفاهی زنان که مستقیماً به حقوق اقتصادی و رفاهی زنان می‌پردازد، به آموزش و پرورش به‌عنوان یکی از شالوده‌های توانمندسازی نگاه می‌کند. امام کاملاً به این مسئله آگاهی دارد که حضور در عرصه‌های علمی و فرهنگی نیازمند حضور زنان در مراکز علمی و پژوهشی است. در واقع می‌توان گفت، آموزش و پرورش در نگاه امام نقشی اساسی در توانمندسازی زنان در همه مراحل موردنظر لانگه دارد.

در زمینه رفاه به‌عنوان یک مؤلفه توانمندسازی، امام نه تنها به وضعیت امروز زنان می‌پردازد بلکه آینده را نیز مدنظر دارد. امام با آگاهی از اینکه فرزندان امروز و نسل فردا باید در دامن زن تربیت شوند جایگاه ویژه‌ای برای تحصیل زنان به‌عنوان یک مؤلفه توانمندسازی قائل هستند: «شما بانوان در ایران ثابت کردید که در پیشاپیش این نهضت قدم برداشتید، شما سهم بزرگی در این نهضت اسلامی ما دارید، شما در آتیه برای مملکت ما پشتوانه هستید... شما در تحصیل کوشش کنید که برای فضائل

اخلاقی، فضائل اعمالی، مجهز شوید...» (خمینی، ۱۳۸۹: ۵۲۱).

امام علاوه بر رفاه مادی تعالی معنوی زنان را نیز مدنظر دارند. ایشان موفقیت آموزش و تعلیم را ملازمت با تهذیب نفس می‌دانستند و در این باره می‌فرمایند: «دخترم! پیامبران مبعوث شدند تا رشد معنوی به بشر دهند و آنان را از حجاب‌ها برهانند» (خمینی، ۱۳۸۹: ۴۴۵).

امام خمینی علاوه بر نقش مادری برای زن، معتقد هستند که زنان در راستای توانمندسازی دختران خود نقش آموزگار را بر عهده داشته و زمینه‌ساز توانمندسازی زنان هستند. در این زمینه زنان تسهیل‌کننده آموزش و توانمندسازی هستند: «دامان شما یک مدرسه‌ای است که در آن باید جوانان بزرگ تربیت بشوند.» زنان باید پزشکان متخصص، آن‌هم در رشته‌های گوناگون و مربیان و دبیران و معلمانی کاردان و باتقوای امروز و فردای ایران عزیز ما را تأمین کنند» (خمینی، ۱۳۸۹: ۵۲۱).

در این نگاه زنان می‌توانند با کسب مهارت و علم‌آموزی خصص لازم را کسب کرده و در نتیجه به رفاه (مرحله اول موردنظر لانگه) نیز دست یابند.

امام خمینی با آگاهی از نیازهای جمعیت زنان در ایران، خصوصاً زنان محروم از تحصیل و زنان بی‌سواد، تأکید دارند که سوادآموزی حتی برای زنان بزرگسال بی‌سواد مبنایی برای توانمندسازی و رفاه آنان است. امام همچنین با تأکید بر اینکه زنان بایستی در تعلیم و تعلم فعال باشند، با تکریم و قدردانی از زنانی که در تربیت نوباوگان و تعلیم بی‌سوادان اشتغال دارند، در واقع بر ضرورت توانمندسازی از طریق آموزش مهر تأیید می‌زنند؛ به عبارت دیگر، امام خمینی سوادآموزی را یکی از مؤلفه‌های توانمندسازی و رفاه می‌دانند: «درود بی‌پایان بر زنان متعهدی که اکنون در سراسر کشور به تربیت نوباوگان و تعلیم بی‌سوادان و تدریس علوم انسانی و آموزش فرهنگ غنی قرآنی اشتغال دارند» (خمینی، ۱۳۸۹: ۳۱۷). همان‌گونه که در بالا ذکر شد، در دیدگاه امام خمینی، آموزش و تعلیم و تعلم در نهایت زمینه رفاه زنان را فراهم می‌آورد.

در نگاه امام خمینی زنان باید پایه‌پای مردان در تمامی سطوح اجتماع دخالت داشته و تأثیرگذار باشند و اجتماع نمی‌تواند یک‌تنه در دست مردان آباد شود (خمینی، ۱۳۸۹: ۴۲۷).

مسئله رفاه زنان در اندیشه امام خمینی در بعضی زمینه‌ها به صراحت اعلام شده است. امام خمینی در اولین مصاحبه‌ای که با خبرنگاران ایرانی داشتند به تاریخ ۵۷/۱۱/۱۳ در حقیقت به فضای پیش از انقلاب اشاره می‌کنند و وعده ایجاد فضایی برای رفاه زنان را می‌دهند.

«زنانی هستند که شرایط بد محیط و اجتماع سابق آنان را از محیط سالم دور نموده است. امیدوارم

با تغییر محیط اجتماعی ایران تمام ناروایی‌هایی که معلول آن محیط بود از بین برود. شنیده شده است که اینان تقاضای کار کرده‌اند. لازم است به وضع آنان هرچه بهتر رسیدگی کنید و موجبات رفاه آنان را با اشتغال به کارهای مناسب فراهم نمایید» (خمینی، ۱۳۸۹: ۳۸۱).

به لحاظ عملی نیز می‌توان به بعضی نتایج توانمندسازی اشاره کرد. به طوری که نتایج سرشماری انجام شده در بین سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵ نشان می‌دهد تفاوت نرخ باسوادی در بین زنان و مردان از ۲۳.۴ درصد در سال ۱۳۵۵ به حدود ۶.۸ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است و این نرخ تفاوت در برآورد سال ۱۴۰۰ به کمتر از ۶.۱ درصد رسیده است (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۲۳ خرداد ۱۴۰۳).

۲- مؤلفه دسترسی

در دیدگاه لانگه «فواصل جنسیتی» در مرحله رفاهی مستقیماً از مسئله نابرابری دسترسی به منابع اجتماعی نشأت می‌گیرد. اگرچه ادبیات امام با ادبیات لانگه متفاوت است، اما از فحوای کلام امام می‌توان دریافت که ایشان به «نابرابری دسترسی به منابع» آگاهی دارند و از این رو هم از مفاهیمی مانند «برابر» یا «همان‌طوری که» برای هموارسازی زمینه دسترسی زنان به منابع و فرصت‌ها استفاده می‌کنند. هنگامی که امام از مفاهیمی مانند «همدوش مردان» استفاده می‌کنند، در واقع پیشینه این گفتارها آسیب‌شناسی ایشان از وضع موجود و نابرابری میان زن و مرد در دسترسی به منابع و فرصت‌هاست. از این رو امام با واژگان خود سعی در از میان بردن «فاصله جنسیتی» و ایجاد دسترسی برابر زن و مرد به منابع و فرصت‌ها دارند: «همان‌طوری که مردها باید در امور سیاسی دخالت کنند و جامعه خودشان را حفظ کنند، زن‌ها هم باید دخالت کنند و جامعه را حفظ کنند. زن‌ها هم باید در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی همدوش مردها باشند» (خمینی، ۱۳۸۹: ۴۰۳).

اگرچه دیدگاه امام خمینی در زمینه دسترسی را می‌توان در چهارچوب نظری لانگه تحلیل کرد، اما یک تفاوت ماهوی در این زمینه وجود دارد. امام در نگاه خود به مسئله دسترسی و آزادی زنان، اعلام می‌دارد که «اسلام هیچ‌گاه مخالف آزادی زن‌ها نبوده» (خمینی، ۱۳۸۹: ۶۵)، اما در عین حال امام مراقب هستند که از شیء شدن زن به نام آزادی و حق تعیین سرنوشت جلوگیری کنند: «زنان مانند مردان آزاد هستند که سرنوشت خود را انتخاب کنند و در فعالیت‌های مختلف اجتماعی شرکت داشته باشند. زنان آزادند در همه فعالیت‌ها نقش داشته باشند، آن چیزی که اسلام با آن مخالف است در واقع شیء شدن زن در جامعه است، اسلام خواهان آن است که زن حیثیت و شخصیت و شرافت خود را حفظ

کند» (خمینی، ۱۳۸۹: ۶۵). در نگاه امام استفاده زن از حق آزادی زمینه را برای دسترسی او به فرصت‌ها و منابع فراهم می‌آورد و در نتیجه او می‌تواند در تعیین سرنوشت خود نقش ایفا کند که به نوبه خود مجدداً زمینه‌ساز دسترسی او به منابع و فرصت‌های مورد نیاز او می‌شود.

برای اجرای بهینه توانمندسازی زنان در راستای این مؤلفه، اقدامات عملی و اجرایی و همچنین سرمایه‌گذاری‌هایی ضروری است، یکی از این اقدامات مهم راه‌اندازی کمیته اقتصادی در فراکسیون زنان در مجلس دهم بود که در آن پروژه‌هایی در زمینه اقتصادی زنان روستایی سازمان‌دهی شد همچنین اگر در این خصوص نیازی به قانون‌گذاری شد مجلس کمک‌های لازم را به این پروژه ارائه می‌دهد. یکی از بزرگ‌ترین برنامه‌های کمیته اقتصادی، توانمندسازی زنان است که در بخش روستایی روی اقتصاد آنان سرمایه‌گذاری می‌شود (خبرگزاری آنا، ۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۳). یکی دیگر از اقدامات در راستای توانمندسازی زنان در مؤلفه دسترسی، طرحی است که برای حمایت از زنان سرپرست خانوار در برنامه ششم توسعه گنجانده شده است. طرح جامع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار اهدافی مانند حمایت همه‌جانبه فردی، اجتماعی و اقتصادی از زنان سرپرست خانوار، هم‌افزایی بین دستگاه‌ها و یکپارچه‌سازی حمایت‌ها در قالب یک فرآیند منسجم و کامل، جلب مشارکت حداکثری سازمان‌های مردم‌نهاد، تسهیل فرآیند توانمندسازی، اشتغال، تولید و عرضه محصولات و ایجاد شرایط امنیت شغلی و پایداری وضعیت مطلوب زنان سرپرست خانوار را در دستور کار قرار داد (متن برنامه توسعه ششم). از نگاه به زنان در جامعه مطلوب، زنان می‌توانند از حالت رتبه دوم و طفیلی بودن مردان خارج و به جایگاه مطلوب خود در جامعه برسند و بر نابرابری جنسیتی که بر آن‌ها و جامعه حاکم بود فائق بیایند. البته امروزه نیز شاهد آن هستیم که جامعه مطلوب مورد نظر امام خمینی به مرحله عملی نرسیده است و هنوز تفکر مردسالاری در جامعه تقریباً در بسیاری از عرصه‌های اجتماعی و سیاسی وجود دارد.

۳- مؤلفه آگاهی

امام خمینی در سالروز میلاد حضرت زهرا (س) به تاریخ ۶۱/۱/۵ در پیامی مخالفت صریح خود را با رویکرد سنتی که از آن به بی‌اطلاعی تعبیر می‌کنند فرمودند: «ما مفتخریم که بانوان و زنان پیر و جوان و خرد و کلان در صحنه‌های فرهنگی و اقتصادی و نظامی حاضر و همدوش مردان یا بهتر از آنان، در راه تعالی اسلام و مقاصد قرآن کریم فعالیت دارند... و از محرومیت‌هایی که توطئه دشمنان و

ناآشنایی دوستان از احکام اسلام و قرآن بر آن‌ها بلکه بر اسلام و مسلمانان تحمیل نمودند، شجاعانه و متعهدانه خود را رها کرده و از قید خرافاتی که دشمنان برای منافع خود به دست نادانان و بعضی آخوندهای بی‌اطلاع از مصالح مسلمین به وجود آورده بودند؛ خارج نموده‌اند» (خمینی، ۱۳۸۹: ۳۹۷-۳۹۸). این پیام امام با مؤلفه آگاهی در نظریه سارا لانگه همخوانی دارد. لانگه بر این عقیده است که مشکلات زنان از بی‌کفایتی و کمبودهای فردی آن‌ها ناشی نمی‌شود، بلکه آن‌ها توسط یک سیستم اجتماعی که در آن تبعیض صورت رسمی و پذیرفته‌شده به خود گرفته است به عقب رانده شده‌اند. همچنین او معتقد است که زنان بایستی به این فهم و دانش برسند که تبعیضاتی که در جامعه حالت عرف و رسمی به خود گرفته‌اند و گمان می‌شود که غیرقابل تغییر هستند کاملاً تغییرپذیر می‌باشند. چنانچه ذکر شد؛ امام خمینی نقش آموزش و پرورش در آگاهی بخشی به زنان را نقشی کلیدی می‌داند. در واقع، آموزش می‌تواند زنان را نسبت به خرافات، موانع ساختاری و سایر ناتوانی‌ها آگاه سازد.

۴- مؤلفه مشارکت

مؤلفه مشارکت در دیدگاه لانگه عبارت است از سطحی از برابری در تصمیم‌گیری برابر بین زنان و مردان. در یک روند توسعه، این امر به معنای حضور مداوم زنان در تمامی مراحل اعم از بررسی نیازها، شناختن مشکلات، برنامه‌ریزی آینده، مدیریت و عملی کردن و درنهایت ارزشیابی است (لانگه، ۱۳۷۶: ۳۲).

امام خمینی برخلاف دیدگاه سنتی که مخالف حضور زن در جامعه است، بر حضور فعال زنان در جامعه از آغاز نهضت اسلامی تأکید داشتند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی نیز امام بر افزایش حضور فعال زنان در عرصه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی و همچنین مشارکت در صحنه‌های مختلف جامعه تأکید داشتند. امام خمینی در مصاحبه‌ای که با روزنامه لوس آنجلس تایمز به تاریخ ۵۷/۹/۱۶ داشتند در خصوص حضور زنان در دانشگاه و ادارات فرمودند: «زنان در جامعه اسلامی آزادند و از رفتن آنان به دانشگاه و ادارات و مجالس به هیچ‌وجه جلوگیری نمی‌شود. از چیزی که جلوگیری می‌شود فساد اخلاقی است که زن و مرد نسبت به آن مساوی هستند و برای هر دو حرام است» (خمینی، ۱۳۸۹: ۱۸۳).

تأکید امام به حضور زنان در مجالس را می‌توان در ارتباط با مؤلفه مشارکت زنان در تصمیم‌گیری برای خودشان تعبیر کرد. یکی از مهم‌ترین نهادهای تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در ایران مجلس است.

دیدگاه امام خمینی در مورد مشارکت زنان بسیار موسع بوده و حتی مشارکت در امور نظامی را نیز در برمی‌گیرد. امری که در دیدگاه سنتی تقریباً ناممکن بود و دیدگاهی دور از شأن زن محسوب می‌شود. در دیدگاه امام خمینی در نظام اسلامی، زنان می‌توانند با مردان در بنای جامعه اسلامی مشارکت فعال داشته باشند. این مشارکت شامل ایفای نقش در مسائل سیاسی-اجتماعی و حق تعیین سرنوشت می‌شود. شاید حق تعیین سرنوشت یکی از مهم‌ترین حقوق به حساب آید. امام این حق را برای زنان محرز می‌دارد. یکی از راهکارهای حق تعیین سرنوشت، مشارکت سیاسی است و به‌نوبه خود، حق رأی راهکاری برای مشارکت سیاسی است که امام بر آن تأکید دارند: «زن باید در سرنوشت خودش دخالت داشته باشد. زن‌ها در جمهوری اسلامی رأی باید بدهند. همان‌طوری که مردان حق رأی دارند، زن‌ها حق رأی دارند» (خمینی، ۱۳۸۹: ۳۰۰). بعلاوه، امام خمینی بر مشارکت برابر زنان و مردان در این امور تأکید دارند که در چارچوب «مؤلفه مشارکت» یا «مرحله مشارکت» لانگه همخوانی دارد.

در عمل نیز، در عرصه سیاسی و مشارکت زنان؛ حضور زنان در مدیریت سطح عالی ایران بعد از انقلاب افزایش یافت، اما هنوز به سطح مطلوب نرسیده است. در مجالس ایران شاهد رشد حضور زنان در مجلس هستیم در آخرین مجالس به‌عنوان مثال دهم، یازدهم و دوازدهم به ترتیب ۱۷، ۱۶، ۱۴ نماینده زن حضور دارند در دوره اول تا سوم مجلس ۴ زن، دوره چهارم ۹ زن، دوره پنجم ۱۴ زن، دوره ششم ۱۳ زن، دوره هفتم ۱۳ زن، دوره هشتم ۸ زن، دوره نهم ۹ زن، دوره دهم ۱۷ زن و دوره یازدهم ۱۶ زن به‌عنوان نمایندگان مردم در مجلس حضور داشتند (خبرگزاری ایسنا، اردیبهشت ۱۴۰۳). در حال حاضر نزدیک به ۳۰۰۰ نفر زن عضو اصلی شوراها هستند. تعداد دهیارهای زن در حال افزایش است به‌گونه‌ای که هم‌زمان با سومین دوره شوراهای اسلامی شهر و روستا تعداد دهیاران زن در کل کشور ۸۸۸ نفر بود که در ابتدای چهارمین دوره شوراهای شهر روستا به ۱۵۲۳ رسید و در انتهای این دوره به ۲۱۶۷ افزایش یافته است. تعداد دهیاران زن در دوره اول شوراها ۱۵۰ نفر بود که در دوره دوم با رشد ۱۵۶ درصدی به ۴۰۰ نفر رسید بر همین روال در دوره سوم رشد ۱۲۳ درصدی و در دوره چهارم شوراها رشد ۷۴ درصدی را شاهد بودیم. سهم بانوان دهیار طی سال‌های ۸۴ تا ۸۶ با رشد ۱۵۶ درصدی، از ۱۵۰ به حدود ۴۰۰ نفر و از سال ۸۶ تا ۹۰ با رشد ۱۲۳ درصدی از ۴۰۰ نفر به ۸۸۸ نفر و از سال ۹۰ تا ۹۳ با رشد ۷۴ درصدی به ۱۵۴۴ نفر و از سال ۹۳ تاکنون با رشد ۴۳.۳۴ درصدی به ۲۱۶۷ نفر افزایش یافته است، این ارقام حاکی از رشد و بالندگی فکری و فرهنگی

روستاییان و توانمندسازی زنان در عرصه مدیریت روستایی است (خبرگزاری ایسنا، فروردین ۱۴۰۳). البته این تعداد با توجه به تعداد روستاهای کشور کم است. سابقه حضور زنان در سطوح مدیریت ارشد به دولت ششم بازمی‌گردد، در این دوره دفتر زنان و خانواده در دولت تشکیل شد که در دولت هفتم به مرکز و در اواخر دولت دهم به معاونت ارتقا یافت. انتصاب زنان به‌عنوان معاون رئیس‌جمهور نیز از دولت هفتم شروع شد. در دولت دهم دو معاون رئیس‌جمهور منصوب شدند و برای اولین بار یک زن حکم وزارت دریافت کرد. در دولت یازدهم نیز در مجموع ۴ زن به‌عنوان معاون رئیس‌جمهور انتخاب شدند و برای نخستین بار مسئولیت سازمان ملی استاندارد به یک زن واگذار شد. در حال حاضر ۴۵ مدیر ارشد، ۴ شهردار و ۵ رئیس دانشگاه زن هستند (خبرگزاری مهر، اسفند ۱۴۰۲). بر اساس آمارها به‌رغم پیشرفت‌های محسوسی که در زمینه تحصیلات و مشارکت‌های سیاسی زنان در کشور حاصل شده است، سهم زنان از مناصب مدیریتی کمتر از سه درصد است همچنین در خصوص حضور در جامعه و سطوح اجتماعی سهم زنان در کرسی‌های مشابه با مردان ۲۹ درصد کمتر از آنان است (روزنامه همشهری امروز، خرداد ۱۴۰۳).

۵- مؤلفه کنترل

در خصوص آخرین مؤلفه، سارا لانگه بر «افزایش مشارکت زنان در سطح تصمیم‌گیری» تأکید دارد، به‌طوری‌که این مشارکت برای کسب افزایش کنترل در عوامل تولید و تضمین برابری دسترسی به منابع اجتماعی و توزیع عادلانه منابع است. برابری کنترل به معنای توازن قدرت بین زنان و مردان است و این به معنای آن است که هیچ‌کدام از آن‌ها در مقام فرمانروایی نخواهند بود (لانگه، ۱۳۷۶: ۳۲). امام خمینی در این راستا به حضور پرشور زنان در اجتماع جهت کنترل سرنوشت خود تأکید داشته و بیان می‌کردند که زنان و مردان دوشادوش یکدیگر باید در جامعه حضور پیدا کنند و این انقلاب را به جلو ببرند. «آنچه که در ایران بزرگ‌تر از هر چیز بود، تحولی است که در بانوان ایران حاصل شد، بانوان ایران در این نهضت و انقلاب سهم بیشتری از مردان دارند و امروز هم که در پشت جبهه‌ها مشغول فعالیت هستند، سهم آن‌ها بیش از دیگران است در تربیتی که اشتغال دارند، چه تربیت کودکانشان، چه تربیت خردسالانشان و چه تربیت‌هایی که در کلاس‌ها و جاهای دیگر مجالس دارند باز سهم بزرگ در انقلاب دارند. عواطفی که در بانوان هست مخصوص خودشان است و در مردها این عواطف نیست و لهذا آن چیزی که در پشت جبهه از روی عواطف از بانوان صادر می‌شود

بیشتر و بالاتر و ارزنده‌تر است از آن چیزی که از مردها صادر می‌شود» (خمینی، ۱۳۸۹: ۲۳۰).
امام بعد از پیروزی انقلاب همیشه متذکر می‌شدند که این نهضت را مدیون حضور این بانوان هستیم. اگر بانوان و حضور پرشور آنان در جامعه نبود ما در مسیر به‌تنهایی پیروز نمی‌شدیم در واقع این حضور ثابت‌قدم آنان بود که ما را در این مسیر نگه داشت تا به پیروزی برسیم. قدرت زنان را نباید هیچ‌گاه دست‌کم گرفت در واقع زنان یک موجودی هستند که می‌توانند یک قدرت شیطانی را از میان ببرند. «خداوند نگهدار همه شما باشد. این پیروزی را ما از بانوان داریم، قبل از اینکه از مردان داشته باشیم. بانوان محترم ما در صف جلو واقع بودند. بانوان عزیز ما اسباب این شدند که مردها هم جرئت و شجاعت پیدا کنند. ما مرهون زحمات شما خانم‌ها هستیم و همیشه دعا به همه ملت و شماها می‌کنیم. ما از شما هم متشکریم که در فراندوم شماها همه شرکت کردید و موجب یک پیروزی شدید که در دنیا نمونه است. سابقه نداشت یک همچو فراندوم در دنیا که از ملت ۳۵ میلیونی بیش از ۲۰ میلیون رأی مثبت داشته باشد و همین‌طور با شور و شعف و اشتیاق دنبال رأی دادن بروند. خداوند ان‌شاءالله شما را در مراحل بعد هم پیروز کند. در قضیه مجلس مؤسسان و همچنین در قضیه مجلس شورا و کلامی متعهد و مسلم امین؛ وکلای امین در مجالس بفرستید. دیگر شما مجالستان دست خودتان است. اختیار دست خودتان است. شما مختارید و مقدرات مملکت را خودتان باید به دست بگیرید» (خمینی: در جمع خواهران دانشجوی دانشگاه شهید بهشتی و دانش آموزان دبیرستان‌های دزفول و قصر شیرین، ۵۸/۱/۲۳).

امام خمینی همواره تأکید کردند که هیچ مانعی برای رشد و تعالی زنان به معنی آزادی واقعی وجود ندارد و این دیدگاه را در سخنرانی‌های خود طرح و در زمینه‌های مختلفی مطرح کردند.

نتیجه‌گیری

در این مقاله تلاش شد به این سؤال پاسخ داده شود که کدام‌یک از مؤلفه‌های توانمندسازی در نظریه توانمندسازی سارا لانگه را می‌توان از اندیشه امام خمینی استخراج کرد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که امام خمینی با ادبیاتی متفاوت و مختص به خودشان به مؤلفه‌های موجود در نظریه سارا لانگه یعنی رفاه، دسترسی، آگاهی، مشارکت و کنترل اشاره می‌کنند و این مؤلفه‌ها را زمینه‌ساز توانمندسازی زنان می‌دانند.

در ارتباط با مرحله رفاه، لانگه بر این باور است که «فواصل جنسیتی» باعث فقدان رفاه برای زنان در مقایسه با مردان... می‌شود. مسئله رفاه زنان در اندیشه امام خمینی در بعضی زمینه‌ها به‌صراحت اعلام شده است. امام خمینی نگاهی مبنایی به مؤلفه رفاه زنان دارند و علاوه بر دیدگاه فقهی، ایشان در زمینه مسائل رفاهی زنان که مستقیماً به حقوق اقتصادی و رفاهی آنان می‌پردازد، به آموزش و پرورش به‌عنوان یکی از نهادهای مؤثر در ایجاد رفاه برای زنان نگاه می‌کند. امام علاوه بر رفاه مادی، تعالی معنوی زنان را نیز مدنظر دارند.

نگاه امام به مؤلفه دسترسی برای زنان چنین است که ایشان معتقدند زنان و مردان کاملاً با یکدیگر برابر هستند و زنان هرگز به‌عنوان شهروند درجه دوم یا در سایه مردان و در رتبه بعد از مرد قرار نمی‌گیرند؛ و تفاوت‌ها در جامعه تنها از لحاظ تفاوت‌های تکوینی بین دو جنس است. ایشان در بیانات خود بارها به همسانی میان زن و مرد و دسترسی آن‌ها به منابع در تمامی عرصه‌های اجتماعی اشاره کرده است. اگرچه ادبیات امام با ادبیات لانگه متفاوت است، اما از فحوای کلام امام می‌توان دریافت که ایشان به «نابرابری دسترسی به منابع» آگاهی دارند و از این‌رو هم از مفاهیمی مانند «برابر» یا «همان‌طوری که» برای هموارسازی زمینه دسترسی زنان به منابع و فرصت‌ها استفاده می‌کنند. هنگامی که امام از مفاهیمی مانند «همدوش مردان» استفاده می‌کنند، در واقع پیشینه این گفتارها آسیب‌شناسی ایشان از وضع موجود و نابرابری میان زن و مرد در دسترسی به منابع و فرصت‌هاست. از این‌رو امام با واژگان خود سعی در از میان بردن «فاصله جنسیتی» و ایجاد دسترسی برابر زن و مرد به منابع و فرصت‌ها دارند.

امام خمینی در خصوص مؤلفه آگاهی چنین عقیده دارند که زنان در جامعه به چنان آگاهی نسبت به ساختارهای موجود رسیده بودند که در نهضت پیش‌قدم بودند. در واقع این زنان بودند که مردان را برای شرکت در انقلاب تشویق می‌کردند. همچنین بعد از انقلاب به این آگاهی رسیدند که با حفظ موازین شرعی و اسلامی می‌توانند در جامعه در تمامی عرصه‌ها حضور پیدا کنند. در عین حال امام معتقد بودند که تفاوت‌ها در جامعه برای حفظ شخصیت خود آنان است و سعی می‌کردند این آگاهی را در میان زنان اشاعه دهند. از دید امام آموزش نقش اساسی در آگاهی زنان نسبت موانع متعدد ساختاری بر سر راه توانمندسازی آنان دارد.

امام خمینی در خصوص مؤلفه مشارکت برای زنان در جامعه تأکید بر حضور زنان در همه عرصه‌ها داشتند. ایشان معتقد بودند که زنان دوشادوش مردان باید در عرصه‌های متعدد جامعه حضور

داشته باشند و به یکدیگر در پیشبرد امور یاری رسانند. در واقع زنان باید در آینده خود و مملکت خود دخیل باشند؛ و جامعه مطلوب ایشان همان جامعه‌ای است که زنان این موارد گفته شده را به مرحله عمل و اجرا برسانند و در عرصه سیاست، عرصه انتخابات و دیگر عرصه‌ها حضوری پررنگ داشته باشند. در جامعه مطلوب امام خمینی زنان باید در سیاست هم نقش انتخاب‌کننده را داشته باشند و هم انتخاب شوند. زنان می‌توانند در مجالس شرکت کرده و بر کار دولت نظارت کنند و آن‌ها را مورد نقد قرار داده و برای بهبود کارها پیشنهادهایی به آنان عرضه کنند.

در خصوص آخرین مؤلفه، سارا لانگه بر «افزایش مشارکت زنان در سطح تصمیم‌گیری» تأکید دارد، به طوری که این مشارکت برای کسب افزایش کنترل در عوامل تولید و تضمین برابری دسترسی به منابع اجتماعی و توزیع عادلانه منابع است. امام خمینی در این راستا به حضور پرشور زنان در اجتماع جهت کنترل سرنوشت خود تأکید داشته و بیان می‌کردند که زنان و مردان دوشادوش یکدیگر باید در جامعه حضور پیدا کنند. همچنین امام خمینی با تأکید بر حضور زنان در مراکز تصمیم‌گیری، از جمله مجالس، زمینه را برای توانمندسازی زنان در رابطه با کسب افزایش کنترل فراهم می‌آورد. بعلاوه در دیدگاه فقهی امام خمینی زنان بر مایملک و دستمزد خود کنترل دارند و حتی همسران آنان حق ندارند مانع این کنترل بشوند.

در اندیشه امام، زن علاوه بر این که قادر به نقش‌آفرینی در فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی است، توانایی حضور در عرصه‌های اقتصادی، خودکفایی و تقویت بنیه سیاسی را نیز دارد و می‌تواند همگام با مردان در عرصه‌های مختلف گام بردارد و افتخارآفرین باشد. امام خمینی معتقد به حضور زنان در جامعه هستند تا از این راه جایگاه واقعی خود را به دست بیاورند.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که می‌توان پنج مؤلفه یا پنج مرحله توانمندسازی مورد نظر سارا لانگه را، البته با تفاوت‌های مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی، از اندیشه امام خمینی استخراج کرد. یافته‌های پژوهش فرضیه این مقاله را تأیید می‌کند.

منابع

الف- منابع فارسی

- آبوت، پاملا و کلر والاس (۱۳۸۰)، *جامعه‌شناسی زنان*، ترجمه منیژه نجم عراقی، تهران: نشر نی.

- آستین فشان، ثریا و بیگی، امیرحسین (۱۳۹۶)، «واکاوی تأثیر آگاهی‌های اجتماعی بر مقدار توانمندسازی زنان روستایی (بخش زنجان رود استان زنجان)»، *زن و جامعه (جامعه‌شناسی زن)*، دوره ۸، شماره ۴.
- ابوالفتح زاده، زهرا و یوسفی، علی و مظفر امینی، امیر، (۱۳۹۵)، «ارزیابی عوامل مؤثر در توانمندسازی زنان روستایی شهرستان اصفهان»، *پژوهش‌نامه زنان*، دوره ۷، شماره ۱۵. <http://noo.rs/GbUYc>
- اردلان، پروین (۱۳۸۷)، «تأثیر عضویت زنان در سازمان‌های غیردولتی بر توانمندسازی آنان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- کار، مهرانگیز (۱۳۸۰)، *مشارکت سیاسی زنان*، تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.
- کار، مهرانگیز (۱۳۷۶)، *حقوق سیاسی زنان ایران*، تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.
- کنگره بین‌المللی جایگاه و نقش زن از دیدگاه امام خمینی (ره) (۱۳۷۸)، *تأملی بر جایگاه زن*، تهران: کمیته تبلیغات و انتشارات ستاد.
- کیانی، حوری و پارسا، حمیدرضا، (۱۳۹۶)، «تحلیل اثر رسانه‌های نوشتاری (الکترونیکی و چاپی) بر توانمندسازی زنان شاغل»، *نشریه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، دوره ۶، شماره ۴. 10.22059/jisr.2018.228252.496
- لانگه، سارا (۱۳۷۶)، *نقش زنان در توسعه*، چاپ دوم، دفتر امور زنان ریاست جمهوری صندوق کودکان سازمان ملل متحد، تهران: انتشارات روشنگران
- محمد بیگی، زهره (۱۳۶۲)، «توانمندسازی زنان برای مشارکت مؤثر در ساختار تصمیم‌گیری ملی و بین‌المللی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی.
- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۸۹)، *صحیفه امام*، جلد اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۸۹)، *صحیفه امام*، جلد چهارم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۸۹)، *صحیفه امام*، جلد ششم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۸۹)، *صحیفه امام*، جلد چهاردهم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- نایلا کبیر و یویان وی و فریدا شهید و دیگران (۱۳۸۹)، *توانمند زنان تقدی بر رویکردهای رایج توسعه*، ترجمه فاطمه صادقی و دیگران، تهران: نشر آگه.
- سخنرانی در جمع خواهران دانشجوی دانشگاه شهید بهشتی و دانش آموزان دبیرستان‌های دزفول و قصر شیرین، ۵۸/۱/۲۳

ب- منابع اینترنتی

- به نقل از ستاد حقوق بشر، خبرگزاری مهر، مشارکت زنان در عرصه‌های مدیریتی و تصمیم‌گیری در ایران، تاریخ در دسترسی ۱۴۰۲/۱۲/۲۱: <https://www.mehrnews.com/news/6052085>
- پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، متن برنامه ششم توسعه، تاریخ در دسترسی ۱۴۰۳/۰۳/۰۳: <https://dolat.ir/detail/281959>
- جندقیان، سعیدرضا، رشد ۴۳ درصدی زنان دهیار در مدت ۳ سال، آخرین تاریخ در دسترسی، ۱۴۰۳/۰۱/۳۰: <https://www.isna.ir/news/96013013694>
- خبرگزاری دانشجویان ایران «ایسنا»، حضور ۱۴ منتخب زن در مجلس دوازدهم، تاریخ در دسترسی ۱۴۰۳/۰۲/۲۲: <https://www.isna.ir/news/1403022215499>
- روزنامه همشهری امروز، سهم زنان از مناصب مدیریتی در کشور، تاریخ در دسترسی ۱۴۰۳/۰۳/۲۰: <https://www.hamshahrionline.ir/news/612535>
- گرامی، محمدعلی، برای وزیر نشدن زن دلایل فقهی داریم، آخرین تاریخ در دسترسی، ۱۴۰۳/۰۱/۲۷: <https://www.tabnak.ir/fa/news/65129>

- مافی، پروانه، تشکیل کمیته اقتصادی زنان در فراکسیون زنان مجلس / ضرورت سرمایه‌گذاری بر اقتصاد زنان روستایی، تاریخ در دسترس ۱۴۰۳/۰۲/۲۵: <https://ana.ir/fa/news/125436>
- محمدزاده، شاپور، خبرگزاری جمهوری اسلامی، تفاوت نرخ باسوادی بانوان و مردان کمتر از ۶ درصد است، تاریخ در دسترس ۱۴۰۳/۰۳/۲۳: <https://www.irna.ir/news/84592623>

پ- منابع انگلیسی

- Abbott, P., & Keller, W. (2001). *Sociology of Women, translated by Manijeh Najm-e-Iraqi*. Tehran: Nay Publications. [In Persian]
- Abolfathzadeh, Z., Yousefi, A., & Mozaffar Amini, A. (2016). Evaluation of effective factors in the empowerment of rural women in Isfahan city. *Women's Journal*, 7(15). <http://noo.rs/GbUYc> [In Persian]
- Ardalan, P. (2008). *The effect of women's membership in non-governmental organizations on their empowerment*. Master's thesis, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University. [In Persian]
- Austin-Fashan, S., & Beigi, A. (2017). Analysis of the effect of social awareness on the level of empowerment of rural women (Zanjan-Roud district, Zanjan province). *Women and Society (Sociology of Women)*, 8(4). [In Persian]
- Cited by the Human Rights Headquarters, Mehr News Agency, *Women's Participation in Management and Decision-Making in Iran*, Date accessed 12/21/1402: <https://www.mehrnews.com/news/6052085>
- Gerami, Mohammad Ali, *We Have Jurisprudential Reasons for Women Not Being Ministers*, Last Accessed, 27/01/1403: <https://www.tabnak.ir/fa/news/65129>
- Government Information Center, Text of the Sixth Development Program, Date accessed 3/03/1403: <https://dolat.ir/detail/281959>
- Hamshahri Emroz Newspaper, Women's Share of Management Positions in the Country, Date of Access 20/03/1403: <https://www.hamshahronline.ir/news/612535>

- International Congress on the Status and Role of Women from the Perspective of Imam Khomeini (RA) (1999). Reflections on the Status of Women, Tehran: Setad Publications and Publicity Committee.
- Iranian Students' News Agency "ISNA", Presence of 14 Elected Women in the Twelfth Parliament, Date accessed 2/02/1403: <https://www.isna.ir/news/1403022215499>
- Jandaghian, Saeed Reza, *43% Growth of Rural Women in 3 Years*, Last accessed 1/30/1403: <https://www.isna.ir/news/96013013694>
- Kabir, N., Wey, Y., & Shahid, F. (2010). *Empowered Women: A Critique of Common Development Approaches*, Translated by Fatemeh Sadeghi and Others, Tehran: Ageh Publishing House. [In Persian]
- Kar, M. (1997). *Iranian Women's Political Rights*. Tehran: Roshangaran Publications and Women's Studies. [In Persian]
- Kar, M. (2001). *Women's Political Participation*. Tehran: Roshangaran and Women's Studies Publications. [In Persian]
- Kiani, H., & Parsi, H. (2017). Analysis of the Effect of Written Media (Electronic and Printed) on the Empowerment of Working Women. *Journal of Social Studies and Research in Iran*, 6 (4). 10.22059/jisr.2018.228252.496 [In Persian]
- Langeh, S. (1997). *The Role of Women in Development*, Second Edition, Office of Women's Affairs, United Nations Children's Fund Presidency, Tehran: Roshangaran Publications. [In Persian]
- Mafi, Parvaneh, *Formation of a Women's Economic Committee in the Women's Faction of the Parliament/ The Necessity of Investing in the Economy of Rural Women*, Date of Access 25/02/1403: <https://ana.ir/fa/news/125436>
- Mohammad Beigi, Z. (1983). *Empowering Women for Effective Participation in National and International Decision-Making Structures*. Master's Thesis. Islamic Azad University. [In Persian]
- Mohammadzadeh, Shapour, Islamic Republic News Agency, *The Difference in Literacy Rates Between Women and Men is Less than 6%*, Date of Access 23/03/1403: <https://www.irna.ir/news/84592623>

- Mousavi Khomeini, R. (2009). *Imam's Page, Volume 1*, Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Mousavi Khomeini, R. (2010). *Imam's Page, Volume 4*, Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Mousavi Khomeini, Ruhollah (2010). *Imam's Page, Volume 14*, Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Mousavi Khomeini, Ruhollah (2010). *Imam's Page, Volume 6*, Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Speech to the student sisters of Shahid Beheshti University and students of Dezful and Qasr Shirin high schools, 1/23/58 [In Persian]